Acc. No. 3278

ఆంధ్ర సంస్థానములు : సాహిత్యపోషణము

(సాహిత్య అకాడమీ బహుమతినందిన రచనము)

డా. తూమాటి దోణప్ప, ఎం.ఏ., పిఎచ్. డి.

ఆనెగొంది

ప్రవేశిక

దీనికి నరపతి సంస్థానమనియు నామాంతరము గలదు. రామాయణ కాలమునాఁటి 'కిష్కింధ' యిదియే యని కొందఱందురు. ఇది నిజాము రాష్ట్రము లోఁబడిన సంస్థానము. నిజాము రాష్ట్రము నైఋతి దిశలో తుంగభద్రానది ఉత్తరతీరమున, హొసపేట తాలూకాలోని కమలాపురమునకు [illegible] ఆనెగొంది గ్రామమున్నది. ఇది నేఁటి మైసూరు రాష్ట్రమునందలి రాయచూరు మండలమునకుఁ జెందినది. ఆనెగొంది యనఁగా ఏనుఁగు గొంది [illegible] యర్థము. ఏనుఁగులవలెఁ గానవచ్చు మూఁడు కొండల నడుమ యుండుటచే దీనికీపేరు వచ్చెనఁట. క్రీ. శ. 14 వ శతాబ్ది ప్రథమ భాగమున బళ్ళారి మండలములోని కుమ్మటము రాజధానిగా నీ ప్రాంతము నేలుచుండిన కంపిలి రాయలను రాజు మూఁడేనుఁగుల సంధి యను పేరుగల యీ కొండల నడుమ యందు శత్రుజనదుర్గమమైన 'హొసమలె' యను దుర్గమును నిర్మించెనఁట. కాని యీ పేరు మాటునపడి యానెగొంది యను పేరే దీనికి రూఢముగా నిలిచి పోయినది.*

విజయనగర సామ్రాజ్యమునకు మూలకందమని భావింపఁబడుచున్న ఆనెగొంది యనేక శతాబ్దములనుండి రాజాశ్రయ కేంద్రమై విలసిల్లుచుండెనని పారశీక దేశీయుఁడగు ఫెరిస్తా వ్రాఁతలవలనఁ దెలియుచున్నది. పూర్వమిది నించుమించుగా ఏడువందల యేండ్లు రాజ్యము చేసినట్లు నిర్ధారిత మగుచున్నది. 'రాయ వంశావళి' యను గ్రంథమునందు క్రీ. శ. 1014–1076 నాఁటి నందరాజు మొదలుగా చాళుక్యరాజు, విజయధ్వజుఁడు, అనయరాజు, నరసింహ [illegible] రాయలు, రామదేవరాయలు, ప్రతాపరాయలు, జంబుకేశ్వరుఁడు (1297–13[illegible]) ఆనెగొందిని పాలించినట్లు నిరూపింపఁబడినది. కాకతీయులకు కోశాధ్యక్షులు నుండిన హరియప్ప, బుక్కప్పయను సోదరులు ఓరుగల్లు పతనముతో ఆనెగొందికి వచ్చి జంబుకేశ్వర రాయల నాశ్రయించి మంత్రులుగా కుదురుకొనిరి. తుఘ్లకు చక్రవర్తుల దాడిలో జంబుకేశ్వరరాయలు మరణింపఁగా హరిహర బుక్కప్పలు ఖైదీలుగా పట్టువడిరి. ఆనెగొంది ఢిల్లీచక్రవర్తుల వశమైనను పిమ్మట హరియప్ప యానెగొంది పాలకుఁడుగా బుక్కప్ప యతని మంత్రి

* నేలటూరి వేంకటరమణయ్య, తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము [illegible] పు. 725.

స్థిరపడిరఁట. అటుతరువాత విజయనగర నిర్మాణము జరిగి యానెగొందికి గల ప్రాముఖ్యము క్రమక్రమముగా క్షీణించుచు వచ్చినది.

ఆ నాఁడు ఆనెగొంది సంస్థానము తుంగభద్ర కటునటు దక్షిణోత్తర పార్శ్వములయందు విస్తరించియుండినది. అళియరామరాయల సంతతికిఁ జెందిన పంద్రెండు తరములవారు నరపతి సంస్థానమును బాలించిరి. క్రీ.శ. 1786 దాఁక ఆర్వీటి వంశమువారు దీనిని పాలించిన పిమ్మట, చిక్కవీరవాఁడైన తిరుమలదేవరాజు (1756 – 1786) సోదరియగు వెల్లమ్మ సంతతి వారును, ఆ పిమ్మట పై తిరుమలదేవరాజు దౌహిత్రియగు చేంచమ్మ సంతతి వారును ఈ సంస్థానమును పాలించిరి.

సాలుసరి రాఁబడి రెండు లక్షలు. కప్పము 5 నుండి 10 వేలు.

సంస్థాన చరిత్రము

17వ శతాబ్ది మధ్య భాగమున మహారాష్ట్రులు ప్రబలులై ఆనెగొంది సంస్థానము నుండి కప్పమును వసూలు చేసెడివారు. అళియరామరాయల కయిదవతరమువాఁడగు పెద్దవేంకటరాజు కాలమున ఆనెగొంది సంస్థానము నందలి యనేకసీమలు మరాఠీల వశమైనవి. 1657లో పెదవేంకట రాజు కుమారుఁడగు రామరాజు, వకీలు వేంకటకృష్ణప్పతో కలిసి మరాఠా ప్రభువు శివాజీని దర్శించి తమ అట్టుపట్టానవాళ్ళ నెఱిఁగింపఁగా శివాజీ కరుణించి సంస్థానమును సర్వస్వామ్యములతో ననుభవించు నటుల నొక [illegible] శాసనమును దయచేయించిరి*. ఈ రామరాజునకు ప్రపౌత్రుఁడు తిరుమలదేవ రాజు. నరపతి సంస్థాన పాలకులలో చివరి పాలకుఁడును, మొదటి పింఛను దారుఁడును ఈ తిరుమలదేవరాజే!

మైసూరు సుల్తాను హైదరాలి యీ సంస్థానముపై దాడిచేసి కప్పమును రెండింతలు పెంచెను. నిజామును ఎదిరించు నిమిత్తము 1786లో టిప్పు సుల్తాను హంపిని, ఆనెగొందిని ఆక్రమించి యనేక దేవాలయములను, శిల్పకళా చక్కని కట్టడముల నెన్నింటినో నేలమట్టము గావించి, రాజ సౌధమును పరశురామప్రీతి జేసి సంస్థానపాలకుని అడవులకు వెడలఁగొట్టెనఁట. టిప్పు సుల్తాను మంత్రియగు పూర్ణయ్య ఆనెగొంది పాలకునిపై జాలిగొని నెలకు రూ. 2,000 ల భరణము నేర్పాటు చేయించెనఁట. టిప్పు సుల్తాను చేయుచున్న దురంతములు బ్రిటిష్, మరాఠా, నిజాము సమ్మేళనమునకు మార్గము చూపినవి. టిప్పును శిక్షించి యతఁడాక్రమించిన పూర్వ రాజ్యములను యథాపూర్వముగా స్థాపించుట యీ సమ్మేళనము వారిముఖ్యమగు నాశయము. వీరి యొడంబడికలో ఆనెగొంది పరిపాలకుని విషయము కూడ ఉట్టంకింపఁబడియుండినది.

*నూతలపాటి పేరరాజు, విజయనగర చరిత్రము, పు. 296.

ఆనెగొంది రాజా, [illegible]
ముట్టడిలో సాయపడినారు. [illegible]
మించి తన [illegible]
[illegible] [illegible]
వచ్చెను. [illegible] 1800 [illegible]
మూడింట నొకవంతు [illegible]
నిజాముకుం జెందునట్లును [illegible]
దక్షిణమున నున్న భాగము ([illegible]) [illegible]
జెందునట్లును [illegible]
సరిహద్దుగా నిర్ణిష్టము. [illegible]
స్వాధీనపయిపిన తమ [illegible]
నిజాములు ఆనెగొంది [illegible] 1800 [illegible]
వారు. క్రీ.శ. 1886 [illegible]
'అలవెన్సు' పేర అంతో యింతో [illegible]

కొంతకాలమునకు 1801-1824 [illegible]
పద్ధతి నాపివేసి పింఛను [illegible]
గ్రామములను రాజాగారికి [illegible]
యయినను పూర్వపు ఆనెగొంది [illegible]
పాలకులీ యయిన గ్రామములనే [illegible]
పల్లెలను ఉరుము బోయించి కట్టించెను. [illegible]
కాలువలను నిర్మించి నీటివసరులను [illegible]
కటువుల వలనను, బ్రిటిషువారు [illegible]
చేయుట వలనను సంస్థాన మప్పుల పాలయినది [illegible]
యైన వితంతువు నరసింగమ్మ వారసులు లేక [illegible] 18[illegible]
బ్రిటిష్వారు పింఛను నివ్వుట మానివేసిరి. [illegible]
దేవరాజు దౌహిత్రి శేశమ్మ. ఈమె పెద్ద [illegible]
ఇతనికి వెంకమ్మ, నరసింగమ్మ, లక్ష్మిదేవి, శంకరమ్మ [illegible]
భార్యలు. పెద్ద భార్యకు వెంకట రామరాజు, [illegible]
వెంకమ్మ, మూడవ భార్య లక్ష్మిదేవికి కృష్ణదేవరాయలు, [illegible]
శంకరమ్మకు కృష్ణమ్మయును కలిగిరి. తండ్రి మరణానంతర [illegible]
కొంతకాలము పింఛనులు స్వీకరించి మరణించిరి. కృష్ణదేవరా[illegible]
కుప్పమ్మ. ఈమె తొలి పింఛను దారుడగు తిరుమలదేవరాజు [illegible]
చెల్లెమ్మకు ప్రపౌత్రిక. ఈమెకు సంతతి లేనందున తన [illegible]
పతిరాజును దత్తు తీసికొని శ్రీరంగదేవరాయలను పేరు పెట్టినది. [illegible]

[illegible] ఆమె మరణముతో దత్తపుత్రులకు పింఛ నీయబడదని 1884 లో [illegible] ప్రభుత్వము ప్రకటించి యుండెను. కుప్పమ్మ దత్తు [illegible] శ్రీరంగదేవరాయలవారు తనకును తొలిపింఛనుదారుడైన [illegible] గల సంబంధమును మద్రాసు ప్రభుత్వమువారు సరిగ గుర్తింపలేదనియు, మొదటి పింఛనుదారునకు వారసుడుగా, రాణీ కుప్పమ్మకు దత్తుడుగా సంస్థానముపై తనకు హక్కు కలదని మద్రాసు ప్రభుత్వమునకును ఇండియా ప్రభుత్వము వారికిని విజ్ఞప్తులు పంపెంచిరి. 1902లో కర్జను ప్రభువు [illegible]యుగా నున్నపుడు పింఛను పునర్వ్యవస్థీకృతమయి నెలకు రూ. 500 ల [illegible] అంగీకరించిరి.

19వ శతాబ్దము చతుర్థపాదమున నిజాము ఈ జాగీరును లాగికొని, పింఛనుదారుని నివసించుటకు కిద్దఱకు చిన్న మొత్తములు పదేండ్ల పాటుగా [illegible] నిచ్చుచు వచ్చిరి. 1872 – 1886 మధ్య నీ సంస్థానము నిజాము స్వాధీనమున నుండినది. ఈలోగా నిజాము సర్కారువారు నిజాము రాష్ట్రమున ప్రాచీనమైనదిగాఁ జెప్పఁబడిన యానెగొంది సంస్థాన స్థితిగతులను పరిశీలించి దాని అస్తిత్వ ముండవలెనో నిర్ణయించుటకు 'డన్‌లప్' దొరగారిచేత నొక నివేదికను తయారుచేయించిరి. సంస్థానమునకు సమీపజ్ఞాతులుకాని, దత్తత తీసికోఁదగు వారుగాని కన్పట్టుటలేదని 'డన్‌లప్' దొరగారి నివేదిక సూచించినది. కాని అప్పటి నిజాము దివానగు 'సర్ ఉస్మాన్ జా' దూరదృష్టియును, ఆనెగొంది సంస్థానముపట్ల సానుభూతియును కలవారు. అతి ప్రాచీనమగు నరపతి సంస్థానమును నిజాము రాష్ట్రపటము నుండి తుడిచివేయుట కాయన మనసొప్పలేదు. [illegible] పట్టుదల మీఁదనే పంపాపతి రాజా పురిప్ శ్రీరంగ దేవరాయలను రాణీ కుప్పమ్మగారు దత్తు తీసికొనుటకు నిజాము సర్కారంగీకరించినది. 1906లో ఫర్మానా ప్రసాదించుచు సంస్థానపు ఋణములు తీరుదాఁక కప్పము [illegible] రు. 5,000లు గాను ఆ పిమ్మట రూ. 10,000 గాను నిర్ణయింపఁబడినది.

శ్రీరంగ దేవరాయలు 1902లో జమీకి వచ్చిరి. వీరి జ్యేష్ఠ కుమారులు శ్రీమంత్ సర్కార్ శ్రీకృష్ణదేవరాయలు. శ్రీకృష్ణదేవరాయల భార్య లాల్ [illegible] బాయి సాహెబా. ఈమె నరసింఘర్ సంస్థాన రాజపుత్రి. 1918లో శ్రీరంగ దేవరాయలు మరణించుటతో శ్రీకృష్ణదేవరాయలు మైనరయినందున రాణీ కుప్పమ్మగారు సంస్థాన పాలనమును నిర్వహించిరి. ప్రాజ్ఞత వచ్చిన తరువాత కృష్ణదేవరాయలు గద్దె నెక్కిరి. వీరికి సంతతిలేదు. 1950లో తక్కిన నిజాము సంస్థానములతో ఆనెగొంది కూడ హైదరాబాదు రాష్ట్రములో నైక్యమయి విశాలాంధ్రావతరణముతో మైసూరు రాష్ట్రములో కలిసిపోయినది.

సాహిత్యపోషణము

నరపతి సంస్థానమును పాలించిన యార్వీటి వంశము వారు కవి పండిత పోషణమునందు పెద్ద పేరు పెంపులు కలవారు. అళియరామరాయల తండ్రి శ్రీరంగరాజునకు అన్నయయిన తిరుమలరాజు దోనూరు కోనేరు కవి రచితమగు బాల భాగవతమునకు కృతిభర్త. అళియరామరాయల యాస్థాన కవీశ్వరుఁడు రామరాజభూషణుఁడు. అళియరామరాయల పౌత్రుని పౌత్రుఁడగు 'కోదండ రామరాజు' అందుగుల వెంకయ్య రచించిన 'రామ రాజీయ'మను నామాంతరముగల నరపతి విజయమను చారిత్రక కావ్యమును అంకితము పొందినవారు. కృతిభర్త దాఁకఁగల ఆర్వీటి వంశీయుల చరిత్ర మిందభివర్ణితము. ఈ కోదండ రామరాయల తమ్ములగు అరవీటి తిమ్మరాయలు, ద్విపద రామాయణ కావ్య కర్త. ఇది విరూపాక్షస్వామి కంకితము.* కోదండరామరాయల ద్వితీయ కుమారులగు చిన వేంకట రాయలు, కుమార ధూర్జటి శ్రీరామున కంకితముగఁ గూర్చిన 'కృష్ణరాయ విజయ' కృతి ప్రేరకుఁడు.

> "....కర్కశ తర్క వ్యాకరణ వేదాంతాది శాస్త్రార్థ పరిజ్ఞాన ఘనులగు విద్వజ్జనులును, కావ్య నాటకాలంకార సారజ్ఞ రచనా గరిష్ఠులగు సత్కవి శ్రేష్ఠులును, సరస మృదుల సంగీత విశారద పరాజిత నారదముని నాయకులగు గాయకులును....కొలువ....చిన్న వేంకటరాయ దేవేంద్రుఁడు.... పేరోలగంబుండి ...."
>
> —కృష్ణరాయ విజయము, 1—20.

కవియగు కుమార ధూర్జటియను వాడుకపేరుగల వేంకటార్యుని పిలిపించి-

> '....పద్యకావ్య ఫణితిన్ జెపుమా శ్రీకృష్ణరాయ చరితము, నీ కవితా
> ప్రౌఢి సుకవి నికరము మెచ్చన్' పైది. —1–30.

అని కోరఁగా నాలు గాశ్వాసములుగల కృష్ణరాయ విజయమను నీ ప్రబంధమును ప్రబంధపఙ్క్తిలో కవి నిబంధించినాఁడు. విజయనగర సామ్రాజ్యమును పాలించి సాహితీ సమరాంగణ సార్వభౌములను సార్థక నామమును పొందిన శ్రీకృష్ణదేవరాయల జైత్రయాత్రలు, కళింగరాజపుత్రియగు తుక్కా రమణిని ఆయన పరిణయ మాడిన విషయమును నిందు వర్ణింపఁ బడినవి.

వీరి తరువాత అరవీటి వారి వంశము పెక్కు ఇక్కట్టులకు లోనైనది. ఒక వైపున మహారాష్ట్రులు, మఱియొకవైపున మైసూరు సుల్తానులు, వేఱొక వైపున నిజాము ఆనెగొంది సంస్థానమును అదుముచు వచ్చిరి. ఉద్ధతులమధ్యఁ బేదల కుండఁదరమా ?

ఆనెగొంది సంస్థానము నాశ్రయించిన కవి వంశములలో అంబాళ్ళవా

*నరపతి విజయము, పు. 385

వారి కుటుంబము ప్రసిద్ధమైనది. వీరు 19వ శతాబ్దిము ఉత్తరార్ధమున నీ సంస్థానమున నుండిరి. అంబాళం రాఘవాచార్యులు భారత చంపువునకు వ్యాఖ్యను రచించిరఁట! ఈ గ్రంథము ముద్రితమైనను లభ్యమగుట లేదని తెలియుచున్నది.[1] అంబాళం కుటుంబమునకు చెందిన మఱియొక కవి నరసింహాచార్యులు. ఈయన విశ్వగుణాదర్శ వ్యాఖ్యాత. ఆనెగొంది సంస్థానములోఁ గల కవి వంశజుల యొద్ద నీ గ్రంథము కలదఁట.[2] క్రీ.శ. 1860 ప్రాంతము వాఁడగు కొండ రామకవి 'గవి రంగనాథ శతక' కర్త. 'గజపురంధామ శృంగార కలిత సోమ — మంగళోద్దామ! శ్రీ గవి రంగధామ' యను మకుటముగల సీసపద్య శతకమిది. గజపుర మనఁగా 'ఆనెగొంది' యని నిడుదవోలు వారు వివరించిరి. ధర్మపురి నరసింహ శతకము ననుసరించిన రచన. 1878లో ముద్రితము. 'గురుకృపాలబ్ధ వరముచే గూఢ భక్తి — నిన్ను నుతి సేయఁబూనితి నీరజాక్ష' యని కవి తన వినయసంపదను బ్రకటించినాఁడు. తిరుమల దేవరాయల కాలము (1831—1866) వాఁడు.[3]

రాణీ కుప్పమ్మగారి దత్త పుత్రుఁడగు శ్రీరంగరాయ లాంధ్ర సాహిత్య పోషకుఁడు. ఆంధ్ర సాహిత్యములో మంచి పరిశ్రమ చేసినవాఁడు. 1915లో బళ్ళారిలో జరిగిన ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్సభకు ఆనెగొంది రాజా శ్రీ శ్రీరంగరాయలధ్యక్షులయి యాంధ్ర భాషాభివృద్ధి కమూల్యమైన సూచన లిచ్చిరి. కుప్పమ్మ మామగారగు తిరుమల దేవరాయలు (1831—1866) గొప్ప సాహితీ ప్రియుఁడు. తిరుమలదేవరాయలయొద్ద నాంధ్రవిద్యావిశారదుఁడగు కోలాచలం సేతుపతిశాస్త్రిగారు కొంతకాలము దివానుగా నుండిరఁట! బళ్ళారిలో ప్రసిద్ధ నాటకకర్తలుగా పేరుపొందిన కోలాచలం శ్రీనివాసరావు (1854-1919) సేతుపతి శాస్త్రిగారి పుత్రుఁడు.

శ్రీరంగదేవరాయల కాలమున దివాన్ బహద్దరు టి. కోదండరామ నాయఁడుగారు సంస్థానపు దివానుగా నుండిరి. పిఠాపురము రాజావారి యాశ్రితులుగా, ప్రసిద్ధాంధ్రనాటకకర్తలుగా పేర్వడసిన పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావుగారును కొంతకాలము ఆనెగొందిలో దివానుగా పనిచేసినవారు.

1904 నుండి ఇమ్మానేని వేంకట గోవిందరావు నాయనివారు ఆనెగొంది సంస్థానాస్థాన పండితులుగా నుండిరి. వీరు వెలమకులోద్భవులు. పూర్వద ఋషి గోత్రజులు, ఇమ్మానేని బాపనయ్యనాయని వారి పుత్రులు. వనము గురుస్వామి వారి శిష్యులు. సంస్కృతాంధ్రములలో చక్కని ప్రవేశము గలవారు.

1 గోలకొండ కవుల సంచిక, పు. 407.

2 పైది, పు. 401.

3 నిడుదవోలు వేంకటరావు, శతకకవులచరిత్రము — అనుబంధము, పుటలు 845, 846.

సాహిత్యపోషణము

నరపతి సంస్థానమును పాలించిన యార్వీటి వంశము వారు కవి పండిత పోషణమునందు పెద్ద పేరు పెంపులు కలవారు. అళియరామరాయల తండ్రి శ్రీరంగరాజునకు అన్న యయిన తిరుమలరాజు దోనూరు కోనేరు కవి రచితమగు బాల భాగవతమునకు కృతిభర్త. అళియరామరాయల యాస్థాన కవీశ్వరుఁడు రామ రాజభూషణుఁడు. అళియరామరాయల పౌత్రుని పౌత్రుఁడగు 'కోదండ రామరాజు' అందుగుల వెంకయ్య రచించిన 'రామ రాజీయ'మను నామాంతరముగల నరపతి విజయమను చారిత్రక కావ్యమును అంకితము పొందినవాఁడు. కృతికర్త వాఁడుగా ఆర్వీటి వంశీయుల చరిత్ర మిందు వర్ణితము. ఈ కోదండ రామరాయల తమ్ములగు ఆర్వీటి తిమ్మరాయలు, ద్వితీయ రామరాయలు దాపల్లి ... ఇది విరూపాక్షస్వామి కంకితము.* కోదండరామరాయల ద్వితీయ కుమారుఁడగు చిన వేంకట రాయలు, కుమార ధూర్జటి శ్రీరాముని కంకితముగా వ్రాసిన 'కృష్ణరాయ విజయ' కృతి ప్రేరకుఁడు.

"....కర్కశ తర్క వ్యాకరణ వేదాంతాది శాస్త్రార్థ పరిజ్ఞాన ధురీణులగు విద్వత్తములను, కావ్య నాటకాలంకార సారజ్ఞ రచనా గరిష్ఠులగు సత్కవి శ్రేష్ఠులను, సరస మృదుల సంగీత విశారద పరాజిత నారదముని నాయకులగు గాయకులను....కొలువ....చిన్న వేంకటరాయ దేవేంద్రుఁడు....పేరోలగంబుండి ...."

—కృష్ణరాయ విజయము, 1–20.

అపుడాతఁడు కుమార ధూర్జటియను వాడుక పేరుగల వేంకటార్యుని పిలిపించి

'....పద్యకావ్య ఫణితిన్ జెపుమా శ్రీకృష్ణరాయ చరితము, నీ కవనా ప్రౌఢి సుకవి నికరము మెచ్చన్'

పైది. – 1.30.

అని కోరఁగా నాలుగాశ్వాసములుగల కృష్ణరాయ విజయమను నీ ప్రబంధమును ... కవి నిబంధించినాఁడు. విజయనగర సామ్రాజ్యమును పాలించి సాహితీ సమరాంగణ సార్వభౌములను సార్థక నామమును పొందిన శ్రీకృష్ణదేవరాయల జైత్రయాత్రలు, కళింగరాజపుత్రియగు తుక్కా దేవిని అతఁడు వివాహ మాడిన విషయమును నిందు వర్ణింపఁబడినవి.

పిదప తరువాత ఆర్వీటి వారి వంశము పెక్కు ఇక్కట్టులకు లోనైనది. ఒకవైపున మహారాష్ట్రులు, మఱియొకవైపున మైసూరు సుల్తానులు, వేఱొక వైపున నిజాము ఆనెగొంది సంస్థానమును అదుముచు వచ్చిరి. ఉద్ధతుల ముందర్క వీరల కుంకవలయునా?

ఆనెగొంది సంస్థానము నాశ్రయించిన కవి వంశములలో అంబాళము

*... విజయము, పు. 395

వారి కుటుంబము ప్రసిద్ధమైనది. వీరు 19వ శతాబ్దిము ఉత్తరార్ధమున నీ సంస్థానమున నుండిరి. అంబాళం రాఘవాచార్యులు భారత చంపువునకు వ్యాఖ్యను రచించిరఁట ! ఈ గ్రంథము ముద్రితమైనను లభ్యమగుట లేదని తెలియుచున్నది.[1] అంబాళం కుటుంబమునకు చెందిన మఱియొక కవి నరసింహాచార్యులు. ఈయన విశ్వగుణాదర్శ వ్యాఖ్యాత. ఆనెగొంది సంస్థానములోఁ గల కవి వంశజుల యొద్ద నీ గ్రంథము కలదఁట.[2] క్రీ.శ. 1860 ప్రాంతము వాఁడగు కొండ రామకవి 'గవి రంగనాథ శతక' కర్త. 'గజపురంధామ శృంగార కలిత సోమ — మంగళోద్దామ ! శ్రీ గవి రంగధామ' యను మకుటముగల సీసపద్య శతకమిది. గజపుర మనఁగా 'ఆనెగొంది' యని నిడుదవోలు వారు వివరించిరి. ధర్మపురి నరసింహ శతకము ననుసరించిన రచన. 1878లో ముద్రితము. 'గురుకృపాలబ్ధ వరముచే గూఢ భక్తి — నిన్ను నుతి సేయఁబూనితి నీరజాక్ష' యని కవి తన వినయసంపదను బ్రకటించినాఁడు. తిరుమల దేవరాయల కాలము (1831—1866) వాఁడు.[3]

రాణి కుప్పమ్మగారి దత్త పుత్రుఁడగు శ్రీరంగరాయ లాంధ్ర సాహిత్య పోషకుఁడు. ఆంధ్ర సాహిత్యములో మంచి పరిశ్రమ చేసినవాఁడు. 1915లో బళ్ళారిలో జరిగిన ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్సభకు ఆనెగొంది రాజా శ్రీ శ్రీరంగరాయలధ్యక్షులయి యాంధ్ర భాషాభివృద్ధి కమూల్యమైన సూచన లిచ్చిరి. కుప్పమ్మ మామగారగు తిరుమల దేవరాయలు (1831—1866) గొప్ప సాహితీ ప్రియుఁడు. తిరుమలదేవరాయలయొద్ద నాంధ్రవిద్యావిశారదుఁడగు కోలాచలం సేతుపతిశాస్త్రిగారు కొంతకాలము దివానుగా నుండిరఁట ! బళ్ళారిలో ప్రసిద్ధ నాటకకర్తలుగా పేరుపొందిన కోలాచలం శ్రీనివాసరావు (1854-1919) సేతుపతి శాస్త్రిగారి పుత్రుఁడు.

శ్రీరంగదేవరాయల కాలమున దివాన్ బహద్దరు టి. కోదండరామ నాయఁడుగారు సంస్థానపు దివానుగా నుండిరి. పిఠాపురము రాజావారి యాశ్రితులుగా, ప్రసిద్ధాంధ్రనాటకకర్తలుగా పేర్వడసిన పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావుగారును కొంతకాలము ఆనెగొందిలో దివానుగా పనిచేసినవారు.

1904 నుండి ఇమ్మానేని వేంకట గోవిందరావు నాయనివారు ఆనెగొంది సంస్థానాస్థాన పండితులుగా నుండిరి. వీరాదివెలమకులోద్భవులు. పూర్వద ఋషి గోత్రజులు, ఇమ్మానేని బాపనయ్యానాయని వారి పుత్రులు. వనము గురుస్వామి వారి శిష్యులు. సంస్కృతాంధ్రములలో చక్కని ప్రవేశము గలవారు.

1 గోలకొండ కవుల సంచిక, పు. 407.

2 పైది, పు. 401.

3 నిడుదవోలు వేంకటరావు, శతకకవులచరిత్రము — అనుబంధము, పుటలు 845, 846.

ఆంధ్రవర్ణ వర్ణనము. భాషా పరిణామము వీరి రచనలు.*

శ్రీరంగదేవరాయల కుమారులగు శ్రీమంత్ దర్బారు శ్రీకృష్ణదేవ రాయలవారు రాణీ కుప్పమ్మ మరణించిన పిదప ఆనెగొంది తమ్ము [illegible]. వీరు ఆంధ్ర కర్ణాటక భాషాభిమానులు, కవిపండిత పోషకులు. [illegible] వేంకటరాజకవి కృతమగు 'విజయనగర చరిత్రము' శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారి కంకితము. ఇది మృదుమధురమగు శైలిలో సంతరింపఁబడిన వచనరచన. [illegible]ముల ఉత్తమ శ్రేణికిఁజెందిన చరిత్ర జిజ్ఞాసువు. విజయనగర సామ్రాజ్య చరిత్రము లోపమంది తుదివఱకు సమగ్రముగ నిరూపింపఁబడిన రచన. కృష్ణ [illegible]వర్ణనమునందలి 'భాస్కరమాల'లో నందవరీక శాఖీయుఁడని కవి

'నందవరీకుఁడు పెద్దన
యం పొసఁగఁడె యొకచరిత్ర మా కృష్ణునకున్
నందవరీకుఁడనగు నే
నిం పొసఁగెద నొక చరిత్ర మీ కృష్ణునకున్'

అని చమత్కరించినాఁడు.

'శ్రీ సుధాకరవంశభానుమూర్తికి
ప్రతిపన్నసచంద్ర గోత్రజునకు
శ్రీ రంగరాయ కుమారరత్నమునకు
నారసింగమ గర్భ నవ్యమణికిఁ
[illegible]మలార్యాదుల వర సహోదరునకు
శ్రీమతి లాల్ కుమారీ విభునకు
వినయ సౌజన్యాది వివిధ సద్గుణునకు
మహిత విద్యాభిమానమతికి
[illegible]ముఖుఁ గృష్ణదేవరాయాధిపునకు
[illegible]త్రిగోత్రుఁడఁ వేంకటరాజనెడు కవిని
విజయనగర చరిత్రాఖ్య వెలయు నాదు
కృతిని సమ్మదమొదవ నంకితమొనర్తు.

అని కృతిసమర్పణమునందలి పద్యము.

శ్రీశైల[illegible] పరిణయము, హంపీశిథిలములు, దశకుమారచరితము [illegible] కవిగారి కృతులు. అనంతపురమండలమున గ్రంథపఠనాసక్తి [illegible] మారుతిగ్రంథమండలికి వేంకటరాజకవి వ్యవస్థాపకు[illegible] ప్రస్తుతము వీరు 'శ్రీశైలప్రభ' సంపాదకులు.

* [illegible] పరిణయము, రెండవ భాగము, పు. 309.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. నూతలపాటి పేరరాజు, విజయనగర చరిత్రము, పుటలు [illegible].

2. తొగర్చేటి భాస్కరశాస్త్రి, హంపీక్షేత్రము, పు. 18.

3. నేలటూరి వేంకట రమణయ్య, తెలుగు విజ్ఞాన సర్వస్వము. సంపుటము 4, పు. 725.

4. అందుగుల వెంకయ్య, రామరాజీయము.

5. కుమార ధూర్జటి, కృష్ణరాయ విజయము.

6. సురవరము ప్రతాపరెడ్డి, గోలకొండ కవుల సంచిక.

7. నిడుదవోలు వేంకటరావు, శతక కవుల చరిత్రము - అనుబంధము.

8. V. L. Sastri, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, pp. 448–450.